

Запотоцький Андрій Петрович –
ад'юнкт кафедри кримінального про-
цесу КНУВС, старший лейтенант міліції

КЛАСИФІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ

Досліджено підходи різних науковців до класифікації документів у кримінальному процесі, а також запропоновано власну класифікацію документів як джерел доказів.

Various scientists' approaches to the classifications of documentation in criminal process are investigated and my own classification of documentation as a source of evidence is developed

Охорона прав та законних інтересів учасників кримінального судочинства, швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності та жоден невинний не був покараний, є основними завданнями кримінального процесу. Їх успішна реалізація неможлива без ефективної протидії злочинності, без досконалості, встановленої законом, процесуальної форми як важливого юридичного чинника. Водночас реалізація вказаного завдання неможлива без прийняття правоохоронними органами законних і обґрунтованих процесуальних рішень, тобто таких, які ґрунтуються на перевірених та правильно оцінених відомостях, одержаних відповідно до вимог кримінально-процесуального закону. А оскільки досить великий обсяг інформації слідчий отримує з документів, то помилка суб'єкта доказування під час їх збирання, перевірки та оцінки може призвести до прийняття незаконних рішень, порушення прав і свобод громадян, покарання невинного або виправдання особи, яка вчинила злочин. У зв'язку з цим, саме розробка класифікаційних критеріїв поділу документів у кримінальному судочинстві сприяє вдосконаленню форм і методів перевірки та оцінки різних за природою створення, характером змісту і формою документів у кримінальному судочинстві.

Перш за все, варто зазначити, що неможливо розробити класифікацію будь-яких об'єктів, не давши перед цим їх визначення. Це повною мірою стосується і предмета авторського дослідження. Стосовно цього питання автор дотримується думки В.М. Іщенко, який пропонує документ у кримінальному процесі розуміти як матеріальний об'єкт, що у зафіксованій формі безпосередньо відображає відомості

про події та факти, які мають кримінально-процесуальне значення і викладені за допомогою знаків, що читаються людиною, та дозволяють однозначно відтворювати у вигляді зображень або усної мови, передавати і тлумачити думку людини, складений певною особою, підприємством, установою, організацією, одержаний у встановленому порядку органами розслідування або судом і доданий до матеріалів кримінальної справи [1, с. 47].

Класифікація документів, як і будь-який інший вид наукової класифікації, завжди є в певному розумінні умовною і відносною, тому що неможливо охопити все різноманіття життя. Документи, як докази, різні за своїм походженням, мають різну структуру і неоднакові функції під час доказування. Охопити всі ці ознаки однією системою класифікації просто неможливо. Тому класифікація документів-доказів проводиться за кількома підставами й являє собою розгалужену систему [2, с. 256]. Крім цього, класифікація документів допомагає правильно організовувати процес їх збирання, перевірення й оцінення, а також дозволяє визначити місце кожного з них у загальній системі доказів у справі.

Науковці, якщо не враховувати деяких розбіжностей, дають майже однакову класифікацію документів як доказів на первинні й похідні, прямі й непрямі; обвинувальні й виправдувальні або на такі, що підтверджують чи спростовують певну версію. Звісно, применшувати значення цієї класифікації не можна, але все ж доцільно зазначити, що в сучасних умовах, коли сфера документообігу значно розширилась, треба розробити нові критерії класифікації документів у кримінальному процесі. При цьому така класифікація має певну специфіку, яка виявляється у тому, що: 1) на такі документи поширюються ознаки, які притаманні всім доказам, і на них поширюється загальна класифікація доказів; 2) документи-докази володіють певним набором специфічних ознак, що зумовлює необхідність їх індивідуальної класифікації. Саме тому, пропонуємо дослідити вказані підходи окремо.

Розподіл документів на прямі й непрямі докази можна провести за будь-яким фактом, що встановлюється. У кримінальному судочинстві найдоцільніше проводити цей розподіл відносно обставин, що підлягають доказуванню і передбачені у ст. 64 КПК України. Таким чином, кожна обставина окремо і вся їх сукупність можуть бути встановлені як за допомогою непрямих, так і прямих доказів, у тому числі документів як джерел доказів. Разом з тим, практика свідчить, що значна частина документів використовується саме як непрямі докази. У зв'язку з цим деякі вчені висловлюються досить категорично, зазначаючи, що "документи в кримінальному процесі не можуть бути прямими джерелами доказів вини" [3, с. 234]. Разом з тим, існує протилежна думка, яку обґрунтовує І.Б. Михайловська, і стверджує, що документи можуть бути як прямими доказами (наприклад, під час підробки), так і непрямими [4, с. 191–193]. Крім того, під час вивчення кримінальних справ вдалося виявити документи, які прямо встановлювали

обставини, що входять у предмет доказування. Таким чином, документи, як прямі докази, безпосередньо вказують на обставину, що підлягає доказуванню, або ж на її відсутність. Документи як непрямі (побічні) докази також мають важливе значення, але користуватись ними складніше. Треба, щоб вони були тісно взаємопов'язані, створювали систему доказів, в якій кожний непрямий доказ був, мов би, кільцем нерозривного ланцюга [5, с. 120].

Відносно джерела їх отримання документи, як і всі види доказів, можуть бути класифіковані на первинні та похідні. Первинні докази ще називають першоджерелами. Це, наприклад, показання свідка, оригінал документа. Якщо ж для залучення до справи було надано копію того чи іншого документа, то вона буде виступати як похідний доказ, який також є корисними, цінними засобами процесуального пізнання, зокрема, під час перевірки повноти і правильності джерела (наприклад, оригіналу документа) [6, с. 283].

Таким чином, документ буде первинним джерелом доказу, якщо між першоджерелом відомостей, яке безпосередньо пов'язане з подією, і документом немає проміжних носіїв інформації. Документ буде похідним джерелом, якщо він містить опис події, що не спостерігалася його "автором", а стала йому відомою із проміжного джерела, або він буде копіювати ознаки, вже відбиті в іншому доказі. При цьому варто пам'ятати, що похідні документи володіють не меншим доказовим значенням, ніж первинні документи. Інша справа, що оперування ними вимагає більшого обсягу дій з перевірки. Як слушно зазначає В.М. Галкін, «...бувають випадки, коли оригінал втрачений, а збереглася копія. Копія також може бути використана, але при цьому її потрібно більш ретельно вивчати та дослідити щодо встановлення можливих дефектів, які ставлять під сумнів її вірогідність [7, с. 42].

Стосовно віднесення документів до первинних чи похідних серед науковців немає однастайності. Так, В.Д. Арсеньєв вважає, що всі документи, які є самостійними джерелами доказів і не є речовими доказами, мають розглядатися лише як похідні докази [8, с. 125]. На думку автора, його теза про те, що первісним доказом у цих випадках буде інформація, якою володіє виконавець документа до його складання, — це результат змішування загального поняття інформації й поняття доказу в кримінальному процесі.

Як зазначалося вище, документи як джерела доказів, залежно від їх змісту (фактичних даних) можуть бути класифіковані на обвинувальні й виправдовувальні або на такі, що підтверджують чи спростовують певну версію. Стосовно зазначеної класифікації варто, перш за все, зазначити, що у правовій літературі її доцільність піддається сумніву і вказується на її не універсальність. Так, у процесі доказування використовуються документи, які за своїм характером не викривають і не виправдовують особу, проте сприяють розкриттю злочину (наприклад, документи, що встановлюють особу потерпілого) [9, с. 32]. Інші автори, навпаки, стверджують, що така класифікація аж

ніяк не позбавлена об'єктивності. Так, М.А. Чельцов пише: "Залежно від всієї сукупності обставин справи кожний з фактів (доказ) може мати різне значення. Інший раз той факт, що був наданий на підтвердження вини особи, може бути витлумачений як доказ його невинуватості, і навпаки, доказ, висунутий обвинувачуваним у своє виправдання може в зіставленні з іншими фактами бути витлумачений судом як один із доказів його вини" [10, с. 141]. Таким чином, первісна оцінка документа під час розслідування може змінитися. Якщо оцінка доказу (документа) як первісного або похідного, прямого або непрямого можлива, виходячи із властивостей окремо взятого доказу, то для віднесення документа до числа доказів, що підтверджують або спростовують певну версію, необхідно зіставити його з усією сукупністю зібраних у справі доказів. Але, враховуючи те, що збирання доказів триває у процесі всього розслідування, то в ході приєднання до справи нових доказів, первісна оцінка кожного з них може змінитися [1, с. 59].

Щодо класифікації документів як специфічного джерела доказів у кримінальному процесі, то необхідно зазначити, що вона має досить розгалужену структуру, яка зумовлена великою кількістю ознак, що притаманні документу, а також значно широкую сферою їх використання у суспільному житті. Але не будемо вдаватися до визначення та характеристики основних ознак і сфер використання документів, оскільки це не є безпосереднім предметом дослідження цієї статті, а лише дослідимо підходи різних науковців до класифікації документів як джерел доказів. При цьому зазначимо, що розглянемо класифікаційні ознаки документів, які притаманні не лише сфері кримінального судочинства, а будь-якій іншій сфері суспільного життя, а також класифікаційні ознаки, які можуть мати місце лише у сфері кримінального процесу.

Про складність класифікації документів як джерел доказів досить влучно зазначив А.З. Бецуков, що документи у кримінальному процесі можуть бути класифіковані на: письмові та неписьмові, офіційні та приватні, процесуальні й не процесуальні, фінансові та не фінансові, внутрішні й зовнішні, розпорядчі та виконавчі, контрольні й первинні, вільні й розові, накопичувальні, інформаційні, довгострокового і короткострокового зберігання тощо. Одні й ті самі документи можуть відноситися до різних класифікаційних груп. Далі йдеться, що у науковій літературі зустрічається і детальніша класифікація документів, але, на думку автора, така класифікація скоріше остаточно заплутає практичних працівників, ніж допоможе правильно розібратися у цих документах [11, с. 11]. Саме тому необхідно розробити і нормативно закріпити лише загальноприйнятую класифікацію документів у кримінальному процесі.

Розглядаючи детальніше класифікаційні ознаки поділу документів-доказів у кримінальному процесі, у першу чергу, пропонується розглянути поділ документів на офіційні та неофіційні, оскільки така класифікація підтримується майже всіма науковцями. Офіційні документи виходять від державних органів, організацій і повинні мати всі необ-

хідні атрибути. Авторами неофіційних документів є громадяни [12, с. 198]. При цьому варто зазначити, що поділ документів за вказаною ознакою необхідно проводити для того, щоб при плануванні перевірки, а також при оцінці вірогідності й значення інформації щодо справи, що вкладає у зміст документа, враховувати наявність або відсутність додаткових гарантій, пов'язаних з фактом складання документа. Для документів, що виходять від посадових осіб, звичайно встановлюється певна форма, порушення якої викликає необхідність вирішувати питання про допустимість документа як доказу.

Не можна погодитись з думкою В.М. Галкіна, який вважає, що "будь-який документ, що складений приватною особою, але адресований до організації, отриманий адресатом або зберігається в його діловодстві, повинен розглядатися як офіційний" [7, с. 45]. За таким підходом губиться весь зміст розглянутої класифікації, тому що в одну групу за формальною ознакою місцезнаходження попадають різно-рідні за походженням документи, що вимагають різного підходу до їх перевірки й оцінки.

Ю.М. Грошевий, С.М. Стахівський серед офіційних документів в окрему групу виділяють посвідчувальні документи, до яких відносять такі документи, які офіційно підтверджують чи спростовують обставини, що мають значення для справи (посвідчення особи, документи, що засвідчують певні права) [13, с. 238].

Для виявлення і розкриття злочинів, що пов'язані з фінансовою, банківською, промисловою чи торгівельною діяльністю, досить суттєвою і корисною є класифікація, яка враховує правове значення документів. На цій основі документи можуть поділятися на нормативні та інші. Нормативні документи в свою чергу можна поділити на загальні та галузеві, закони та підзаконні нормативно-правові акти. При внутрішньому поділі документів нормативного характеру можна звернути увагу, що одні з них регулюють певні сфери професійної діяльності, а інші – права й обов'язки суб'єктів цієї діяльності. У тому разі, коли суспільно небезпечне діяння пов'язане з виконанням професійних функцій, вказані нормативні документи обов'язково вивчаються і залучаються до кримінальної справи (наприклад, посадові інструкції, наказ про розподіл службових обов'язків тощо) [12, с. 250].

Наступною класифікацією документів, як специфічного джерела доказів, є їх поділ залежно від моменту складання документів. На цій підставі документи у кримінальному процесі можуть бути класифіковані на такі, які складені: 1) у безпосередньому зв'язку з кримінальною справою; 2) до порушення кримінальної справи; 3) поза зв'язком із справою. Проте окремі, наприклад, автори ще по-іншому класифікують документи за часом їх складання. Зокрема, виокремлюють такі групи документів: 1) документи, які були складені незалежно від провадження у кримінальній справі, але які містять опис вчинення злочину, або документи, які встановлюють окремі факти чи обставини, які мають значення для справи; 2) документи, які фіксують обставини, по-

дії, наявність або відсутність ознак злочину, які були складені на стадії порушення кримінальної справи; 3) документи, які фіксують відомості, що стали відомі укладачу особисто або з інших документів, і складені на прохання органів розслідування чи суду в період провадження по справі [14, с. 680].

Крім того, досить багато науковців пропонує поділяти документи на засвідчувальні й описові. З цього приводу дотримуємося бачення В.В. Назарова та Г.М. Омеляненка, які вказують на умовний характер такого поділу документів у кримінальному процесі, оскільки документ, що засвідчує факти, обов'язково їх описує і, навпаки, документ, що описує факти, може бути використаний для їх засвідчення. У такому разі йдеться про відмінність цільового призначення документа у момент його складання і ступеня деталізації описання фактів, але не про розрізнення доказового значення [12, с. 198].

Критерієм для класифікації документів як джерел доказів у кримінальному процесі може слугувати й спосіб фіксації відомостей про факти. Доцільність такої класифікації очевидна. Вона вичерпує майже всі можливі види документів, що дозволяє слідчому, особі, яка проводить дізнання, суду не упустити з виду жоден з них. Крім того, вона необхідна при вирішенні питання про методи дослідження поданих у певному вигляді документів і виявлення його виконавців. Так, вчені виділяють такі різновиди документів: 1) просторові документи (архітектура, скульптура, живопис), часові (музика) і просторово-часові (балет, кіно); 2) письмові документи (зокрема текстові), образні та ін.; 3) масляні, акварельні, графічні, поліграфічні, рукописні, фотографічні документи; 4) паперові, пластикові і т.д.; 5) візуальні, фонодокументи, змішані. Крім того, за формою утворення всі документи поділяються на об'ємні (скульптури, архітектурні споруди); площинні (картини, креслення); лінійні; стрічкові (диски, фільми); кодексові (книги) і картотечні.

На основі загальної класифікації документів, Н.О. Кузнєцова розробила класифікацію документів у кримінальному процесі. Зокрема, вказані документи вона класифікує на такі групи: 1) письмові документи, тобто документи, виконані за допомогою букв, які в свою чергу можуть бути: а) виконані від руки; б) виконані машинним текстом; в) виготовлені на принтері; г) існуючі на комп'ютерних магнітних носіях (дискети, жорсткі диски); 2) документи, виконані за допомогою умовних графічних зображень (схеми, графіки, креслення, малюнки й т.д.); 3) звукодокументи (виконані за допомогою звукозапису); 4) фотодокументи (виконані за допомогою фотоапаратури); 5) документи, виконані за допомогою відео- і кінозйомки [15, с. 55].

Досить цікава класифікація документів була дана Я.М. Яковлевим, який пропонує диференціювати документи за такими критеріями: 1) суб'єктом складання (офіційні й приватні); 2) формою (прості, спеціально встановленої форми і нотаріальні); 3) характером правовідносин і фактів, які вони закріплюють (державно-правові, адміністративно-правові, цивільно-правові); 4) змістом (розпорядчі, довідково-

інформаційні й акти, які під час свого складання не були призначені для встановлення або підтвердження юридичних відносин; 5) доказовим значенням відомостей, які у них містяться (речові докази і письмові докази) [16, с. 20].

Досить детальна класифікація документів за їх специфічними ознаками була розроблена В.А. Камишиним, який розрізняє документи-докази на підставі шести класифікаційних ознак: 1) за джерелом формування: а) офіційні – ті, що складені від імені підприємств, установ, організацій і посадових осіб; б) приватні; 2) за способом закріплення інформації: а) письмові (буквені, цифрові й ін.); б) графічні (схеми, графіки, креслення, ескізи й ін.); в) технічні (фото-, відеозйомки, звукозапис); 3) за кримінально-процесуальною формою: а) процесуальні (пояснення, заява, протокол явки з повинною й ін.); б) не процесуальні (документи, що засвідчують особистість, характеристики, довідки й ін.); 4) за призначенням: а) такі, що засвідчують певний факт; б) такі, що викладають певну подію; 5) за способом одержання: а) шляхом слідчих дій; б) складені самим органом, який здійснює кримінальне судочинство; в) витребувані; г) надані учасниками кримінального процесу або іншими особами; б) стосовно моменту порушення кримінальної справи: а) до порушення кримінальної справи (пояснення, попереднє дослідження фахівця, матеріали адміністративного провадження; б) після порушення кримінальної справи [17, с. 19].

Таким чином, на основі досліджених підходів різних науковців до класифікації документів у кримінальному процесі пропонуємо таку класифікацію документів, як джерел доказів у кримінальному судочинстві: 1) за характером зв'язку з обставиною, що підлягає доказуванню згідно зі ст. 64 КПК України, документи поділяються на прямі й непрямі; 2) з точки зору змістовного відношення до головного факту діляться на обвинувальні, виправдовувальні, такі, що підтверджують, або такі, що спростовують висунуту версію; 3) стосовно джерела одержання поділяються на первинні й похідні; 4) за способом закріплення інформації діляться на письмові (буквені, цифрові), графічні (схеми, графіки, креслення, ескізи), технічні (фото-, відеозйомки, звукозапис), отримані за допомогою інших технічних пристроїв; 5) за способом зберігання – короткострокові й довгострокові; 6) за характером їх надходження – офіційні й неофіційні; 7) за кримінально-процесуальною формою документи можуть бути поділені на процесуальні та не процесуальні; 8) за призначенням поділяють на такі, що засвідчують певний факт і такі, що його описують; 9) за способом отримання – отримані під час слідчих дій; складені самим органом – суб'єктом кримінально-процесуального судочинства, витребувані, надані учасниками кримінального процесу або іншими особами; 10) стосовно моменту порушення кримінальної справи на такі, що виникли до порушення кримінальної справи та такі, що виникли після порушення кримінальної справи.

Таким чином можна дійти до висновку, що необхідність детальної розробки класифікації документів, як джерел доказів, має досить вагоме теоретичне та практичне значення, оскільки використання класифікаційних методів в їх сукупності є надзвичайно важливим при визначенні напрямку збирання, фіксації та дослідження документів, як джерел доказу, під час кримінально-процесуального судочинства як на кожній його стадії, так і під час прийняття остаточного рішення з справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іщенко В.М. Протоколи слідчих і судових дій та інші документи як джерела доказів у кримінальному судочинстві: Дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2001.
2. Белкин Р.С., Винберг А.И. и др. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Под ред. Н.В. Жогина. – М., 1973
3. Рахунов Д.Р. Вещественные и письменные доказательства в советском уголовном процессе. – М.: Ученые записки ВШЮН, 1959.
4. Михайловская И.Б. Классификация доказательств // Уголовный процесс: Учебник / Под ред. И.Л. Петрухина. – М., 2001. – С. 157–158.
5. Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України. – К., 2003.
6. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. 2-ге вид. перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999.
7. Галкин В.М. Средства доказывания в уголовном процессе. – М., 1967. – Ч. 1.
8. Арсеньев В.Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. – М.: Юрид. лит., 1964.
9. Пинхасов Б.И. Использование документов в доказывании. – Ташкент: Фан, 1977.
10. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс. – М., 1962.
11. Бецуков А.З. Документы как источник доказательств по уголовным делам о преступлениях в сфере экономики: процессуальные и криминалистические аспекты (по материалам Северо-Кавказского региона): Дис. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 1999.
12. Назаров В.В., Омеляненко Г.М. Кримінальний процес України: Підручник. – К.: Юридична думка, 2005. – 548 с.
13. Грошевой Ю.М., Стахівський С.М. Докази і доказування у кримінальному процесі: Наук.-практ. посібник. – К.: КНТ, Видавець С.Я. Фурса, 2006. – 272 с.
14. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Под ред. Н.В. Жогина. – М., 1973. – С. 680–681.
15. Кузнецова Н.А. Собираение и использование документов в качестве доказательств по уголовному делу. Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1996.
16. Яковлев Я.М. Понятие и классификация документов в советском праве. – Сталинабад, 1960. – С. 20–21.
17. Комышин В.А. Иные документы как "свободное" доказательство в уголовном процессе: Дис. ... канд. юрид. наук. – Ижевск, 1998. – С. 19–20.